

Peter Štih

REGNUM CARANTANUM

I

Pot od Karantanije do vojvodine Koroške — proces preobrazbe svobodne slovaške kneževine Karantanije v eno izmed teritorialnih vojvodin srednjeveške nemške države in njeño postopno vključevanje v okvire te države je Ernst Klebel¹ leta 1960 razčlenil v sedem etap/oziroma obdobij, katere je z nekaterimi modifikacijami sprejel tudi Bogo Grafenauer.² Medtem ko je Klebel videl v četrti fazi tega razvoja *poskus samostojnosti*,³ je Grafenauer to »ključno obdobje« razvoja od kneževine Karantanije v vojvodino Koroško označil kot *osamosvojitvev*⁴ — v pomenu, ki se nanaša na (plemensko) vojvodino — in, ki je sprva povezana s ponesrečenimi upori (Rätbod, Karlman; v cerkvenem pogledu Osvald), nato pa z uspehom pod Arnulfom (876⁵–887). Temelj temu kvalitativnemu dvigu predstavlja obnovitev Vzhodne prefektore po Karlmanovem uporu (861—863). Ob tem se je središče in težišče nove velike upravne enote na ugovorhodu države preneslo v Karantanijo tako, da je bil mejni grof karantanski tudi vzhodni prefekt. Ob tem pomenu Karantanije v Vzhodni prefekturi se je nato karantansko ime razširilo na obrobne dežele tako, da so vse skupaj postale karantanske in termin Karantanija ni pomenil le Karantanije v ožjem smislu (Koroška in zgornje Pomurje), ampak je zajemal še tako imenovano grofijo ob Savi in obe Panoniji. Pomen te nove Karantanije pa se je v virih tistega časa nazven manifestiral z izrecno označbo regnum Carantanum — karantansko kraljestvo. Grafenauer je to svoje razumevanje razvoja slovenske zgodovine v 9. stoletju tesno naslonil na temelje, ki jih je v vrsti razprav postavil Ljudmil Hauptmann.⁵ Hauptmann je kot prvi med slovenskimi zgodovinarji povezal dvig Karantanije s karantanskim kraljestvom: »zakaj regnum, kateremu je pripadala (mišljena je Zgornja Panonija, op. P. Š.) po Fuldskih letopisih se je zvalo uradno regnum Carantanum«. Vse skupaj je povezal v celoto, po kateri je Arnulfu iz homatij v državi in bržkone tudi iz svežega spomina na narodno vojvodino Karantancev vzklika skoraj neodvisna knežja oblast v kraljestvu Karantaniji, ki je bilo eno izmed treh kraljestev, ki so se 876 stikala v srednjem Podonavju (Velikomoravska država, Bavarska in Karantanija).⁶ Vsaj v eni točki se je Hauptmann lahko naslonil na predhodne raziskave. Stajerski zgodovinar Hans Pirchegger je namreč že leta 1912 povezal sporočilo analov iz Fulde za leto 884, ki imenujejo Arnulfovo ozemlje regnum⁷ z listinsko izpričanim terminom regnum Carantanum.⁸ Še bolj pomembna pa je bila za Hauptmanna Pircheggerjeva ugotovitev na podlagi Arnulfove listine iz leta 895, da je tudi ozemlje grofije ob Savi spadalo v obseg Karantanije.⁹ Rezultat teh ugotovitev je bil bleščeč: drugo ime za Vzhodno prefekturo je bilo Karantanija.

¹ E. Klebel, Der Einbau Karantaniens in das ostfränkische und deutsche Reich, Carinthia I 150, 1960, str. 663–692.

² B. Grafenauer, Karantanski temelji Koroške vojvodine, Zgodovinski časopis 31, 1977, str. 144.

³ E. Klebel, Der Einbau Karantaniens ..., str. 681.

⁴ B. Grafenauer, Karantanski temelji ..., str. 146.

⁵ L. Hauptmann, Politische Umwälzungen unter den Slowenen vom Ende des sechsten Jahrhunderts bis zur Mitte des neunten, Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung (MIÖG) 36, 1915, str. 229–287; isti, Postanek in razvoj frankovskih mark ob srednji Donavi, Casopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino II, 1920, str. 210–250; isti, Mejna grofija Spodnjepanonska, Razprave znanstvenega društva za humanistične vede I, 1923, str. 311–357; isti, Uloga Velikomoravske države u slavensko-nemškoj borbi za Podunavlje, Rad JAZU 243, 1932, str. 197–248.

⁶ L. Hauptmann, Postanek in razvoj frankovskih mark ..., str. 247–250.

⁷ Annales Fuldenses ad a. 884, Monumenta Germaniae Historica (MGH), Scriptores I, str. 401; F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku II, Ljubljana 1906, št. 268.

⁸ H. Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien in der Karolingerzeit, MIÖG 33, 1912, str. 299–300.

⁹ H. Pirchegger, Karantanien und Unterpannonien ..., str. 297.

Hauptmannovo delo pomeni hkrati prelom in temelj na katerem potekajo vse nadaljnje raziskave starejše slovenske zgodovine. Njegova dela so odprla vrsto vprašanj, katerih si npr. Franc Kos ni mogel niti zastaviti ali pa jim ni posvečal ustrezne pozornosti. Slednje velja tudi za predmet našega zanimanja. V njegovi prvi obsežni samostojni publikaciji iz leta 1885 služijo F. Kosu listine, ki govorijo o »koroškem kraljestvu«, kot dokaz za samostojnost koroških vojvod v drugi polovici 9. stoletja, ki je bila tako velika, »da so vladali v svoji vojvodini, kakor kaki kralji. Dokaz temu so listine, ki govorijo o koroškem kraljestvu, ne pa o koroški vojvodini«. ¹⁰ Zanimivo je predvsem troje. Prvič to, da je F. Kos, kot je razvidno iz njegovega teksta, omejil regnum Carantanum samo na Koroško in mu Panonija pomeni posebno deželo. Drugič: obstoj vojvodine Koroške v drugi polovici 9. stoletja mu je sam po sebi razumljiv in ne zahteva nikakršnega posebnega dokazovanja. In tretjič: Tako F. Kosu kot pozneje Hauptmannu in ostalim, ki so gradili iz Hauptmannovih temeljev, služijo listine, ki omenjajo regnum Carantanum kot dokaz večje samostojnosti. Toda kako preprosto in pravzaprav naivno je to dokazoval F. Kos in kako bolj logično in prepričljivo Hauptmann. Zanimivo je, da F. Kos v poznejših objavah termina regnum Carantanum ni interpretiral. Tako je v razpravi iz leta 1899, v kateri je obravnaval Arnulfovo dobo, ¹¹ uporabljal za karantansko kraljestvo po enkrat izraza Koroška oziroma Karantanija, enkrat pa gre — čeprav listino navaja — molče mimo. Nič drugeče ni z njegovim stališčem v Gradivu za zgodovino Slovencev v srednjem veku. V zgodovinskem pregledu k drugi knjigi uporablja Kos za karantansko kraljestvo neoprijemljiv izraz karantanska tla. ¹² V samih registih nato latinski termin regnum Carantanum besedno pravilno prevaja kot karantansko kraljestvo, ¹³ a ga nato — kljub njegovi siceršnji navadi — v opombah pod črto ne pojasnjuje. V dveh registih za listino, kjer je namesto latinskega izpričan nemški izraz Charentariche, pa zopet v prevodu nepravilno (in samo) zapiše Karantanija. ¹⁴

Tako je bilo pred Hauptmannom. Med obema vojnama pa je Avgust Jaksch v svoji Zgodovini Koroške do 1335 označbo, ki je opredeljevala Karantanijo kot kraljestvo, že povezoval s *spominom* na vojvodino. ¹⁵ To pa je pravzaprav isto, na kar je opozoril že Hauptmann, da je Arnulfova Karantanija zrastle tudi iz tradicije in spomina na narodno vojvodino Karantancev. Zato toliko bolj preseneča Jakscheva trditev na drugem mestu, a v isti knjigi, ki prihaja v ostro nasprotje z njegovim lastnim mnenjem o temeljnih nastankih »karantanskega kraljestva« in ki zanika kakršnokoli osvoboditev Karantancev izpod Obrov v 7. stoletju in povezavo Karantanije s Samovo državo ter naglašeno poudarja, da se v Karantaniji ni ohranil noben spomin na Sama. ¹⁶ Ko pa je prav osvoboditev izpod Avarov in povezava s Samovo državo tisti temelj, na katerem se je lahko razvila svobodna Karantanija in na katero edino se lahko nanaša spomin, o katerem govori Jaksch.

Pomena termina regnum Carantanum kot enega zunanjih izrazov neke pomembne tvorbe v Karantaniji se je zavedal tudi Paul Puntchart. Ob vprašanju nemškega plemenskega prava najstarejših koroških vojvod je prišel do zaključka, da koroška vojvodina ni nastala šele leta 976, ampak spada njen začetek še v frankovsko dobo. Kot kažete na staro Karantanijo aplicirana tehnična izraza »provincia« in »regnum, rîche« na pravno organizirano oblastno in upravno področje, tako se imenuje med 880—886 kasnejši nemški kralj Arnulf listinsko izrecno »dux« in njegova Karantanija v takratnih zgodovinopisnih delih »ducatu«. ¹⁷ To svojo tezo o vojvodini

¹⁰ F. Kos, Spomenica tisočletnice Metodove smrti, Ljubljana 1885, str. 113.

¹¹ F. Kos, Cesar Arnulf kot vladar v slovenskih pokrajinah, Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko IX, 1899, str. 163—182; ponatis pod naslovom Cesar Arnulf kot vladar po slovenskih deželah v F. Kos, Izbrano delo, Ljubljana 1982, str. 228, 231, 237.

¹² F. Kos, Gradivo II, str. XVIII.

¹³ F. Kos, Gradivo II, št. 286, 300.

¹⁴ F. Kos, Gradivo II, št. 319, 320.

¹⁵ A. Jaksch, Geschichte Kärntens bis 1335, Klagenfurt 1928, str. 106.

¹⁶ A. Jaksch, o. c., str. 51.

¹⁷ P. Puntchart, Zur Frage des deutschen Stammesrechtes der ältesten Herzoge von Kärnten, Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 24/25, 1936, str. 41.

Koroški kot tvorbi frankovske dobe je Puntschart v temelju postavil že leta 1899 v svojem, še danes pomembnem delu o ustoličevanju.¹⁸

Na istem mestu kot Puntschart se je vprašanja, ki nas zanima, mimogrede dotaknil tudi Wilfried Krallert: Dejstvo, da se je v virih še pozno v 10. stoletje kljub upravni razdelitvi na marke in grofije ohranila oznaka karantansko kraljestvo, si razlaga s tem, da pomeni regnum Carantanum le splošno označbo v geografskem smislu, ki je pokrivala v upravnem smislu na marke in grofije razdeljeno deželó. Hkrati povezuje — očitno mu pomenita eno in isto — termina regio Carantana in regnum Carantanum in oboje prevaja z »Reich der Kärntner« v pomenu prostorske označbe (Gebietsbezeichnung).¹⁹ Vendar bi Krallertov model lahko funkcioniral le od zadnje četrtine 10. stoletja dalje, kajti šele tedaj se je začela Koroška deliti na grofije. Izraz regnum Carantanum pa se v virih pojavi že stoletje prej, v Arnulfovi dobi, ko je bila upravna razdelitev drugačna (marke, bistveno večje od grofij, združene v prefekturo).

Ko je pisal o koncu frankovskega gospostva v Panoniji in Karantaniji, je Milko Kos v prvi izdaji svoje Zgodovine Slovencev iz leta 1933 sprejel Hauptmannove teze o dvigu Karantanije v Arnulfovi dobi in o pomenu izraza regnum Carantanum v tej zvezi. »Pomen in obseg Karlmanove razširjene Karantanije ji je celó pripomogel do naslova, »kraljevina« (regnum), ki ni manjkal niti v uradnem slogu. . . Močna osebnost . . . Arnulfa je pripomogla razširjeni Karantaniji do položaja skoraj avtonomne kneževine v okviru Vzhodnofrankovske države. . . Arnulf si je . . . znal pridobiti v Karantaniji položaj, ki je bil skoraj podoben onemu samostojnih knezov.«²⁰ Ob površnem branju bi se nam zdelo, da M. Kos tega dela svojega razpravljanja v drugi izdaji Zgodovine Slovencev iz leta 1955 ni spremenil. V resnici ni zamenjal več kot dve besedi, ki pa bistveno spreminjata vsebino: »Arnulf si je . . . znal pridobiti v Karantaniji položaj, ki je bil skoraj podoben položaju samostojnih knezov; Karantanija . . . ima značaj skoraj samostojne plemenske vojvodine v okviru Vzhodnofrankovske države.«²¹ Namesto o avtonomni kneževini govori Kos sedaj o *skoraj samostojni plemenski vojvodini*. S tem je še povečal pomen in vlogo tako Arnulfa kot Karantanije v slovenski zgodovini 9. stoletja. Kajti z vzpostavitvijo plemenske vojvodine je tudi Arnulf postavljen v vlogo vojvode Karantancev, Karantanija pa je iz avtonomne kneževine dvignjena na nivo plemenske vojvodine, katere status je bil v nastajajoči nemški državi dovolj samostojen, in de facto izenačena z Bavarsko, Saško, Švabsko, Lotaringijo in Frankovsko, plemenskimi vojvodinami nemške države.²² M. Kos namreč pravi: »Zgodovinski razvoj slovenske zemlje je v zadnji četrtini 9. stoletja to pojmovno razširitev Karantanije pospešil. Ne sicer v pomenu neke slovenske politično — državne edinice, marveč v smislu plemenske vojvodine, v kakršne je takrat Vzhodnofrankovska država čimdalje razpadala.«²³ To njegovo (novo) razumevanje rezultata zgodovinskega razvoja je torej Hauptmannove teze še preseгло.

Zdi se, da je mogoče Milko Kos potrditev svoje odločitve za spremembo kneževine v plemensko vojvodino našel pri Bogu Grafenauerju, čeprav je sam Kos že leta 1933 namigoval v tej smeri.²⁴ Grafenauer je bil verjetno prvi, ki je v regnum Carantanum videl drugi izraz za plemensko vojvodino Karantanijo, saj v Ustoličevanju koroških vojvod in državi karantanskih Slovencev, v tekstu iz leta 1952, govori o »stvarnem preraščanju Karantanije v plemensko vojvodino (regnum) pod karolin-

¹⁸ P. Puntschart, Herzogseinsetzung und Huldigung in Kärnten, Leipzig 1899, str. 286–300.

¹⁹ W. Krallert, Kärnten und der Südosten im Mittelalter (Aufgaben deutscher Südostforschungen), Archiv f. vaterl. Gesch. u. Topograph. 24/25, 1936, str. 87.

²⁰ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije, Ljubljana 1933, str. 81 sl.

²¹ M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, Ljubljana 1955, str. 121 sl.

²² Glede plemenskih vojvodin primerjaj: G. Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, Bd. 5., Berlin 1893², str. 141 sl.; R. Schröder, Lehrbuch der Deutschen Rechtsgeschichte, Leipzig 1907⁵, str. 401 sl.; H. Planitz, K. A. Eckhard, Deutsche Rechtsgeschichte, Graz–Köln, 1961, str. 157 sl.; S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev od naselitve do zloma stare Jugoslavije, Ljubljana 1961, str. 107; Handbuch der bayerischen Geschichte (Hgg. Max Spindler), München 1967, str. 270 sl.

²³ M. Kos, Zgodovina Slovencev . . . , 1955, str. 121; isti, Zgodovina Slovencev . . . , 1933, str. 81.

²⁴ M. Kos, Zgodovina Slovencev . . . , 1933, str. 81.

škimi vladarji.²⁵ Grafenauer je obravnaval vprašanje karantanskega razvoja od Karantanije do vojvodine Koroške in Arnulfovo dobo v mnogih delih.²⁶ Izhodišče njegovega razumevanja, razvoja in pomena Karantanije v drugi polovici 9. stoletja so mu — kot je vedno poudarjal²⁷ — predstavljale Hauptmannove razprave, na katere smo zgoraj opozorili. Zelo jedrnato se je Grafenauer o našem problemu izrekel v kritiki Antoljakove razprave o Hrvatih v Karantaniji, kjer med drugim pravi: »Najgore je to, što Antoljakova argumentacija posvjedočuje . . . , da on ne zna, da termin regnum Carantanum znači vojvodinu (podčrtal B. G.) Karantaniju, koja je u IX. st. obuhvatala i »marku na Savi« i Donju i Gornju Panoniju . . . »²⁸. Na tem mestu nima smisla posebej analizirati vsako Grafenauerjevo razpravo, v kateri se dotika vprašanja karantanskega kraljestva. Še zlasti zato ne, ker svojega mnenja ni spreminjal in je ostalo isto od Ustoličevanja koroških vojvod in države karantanskih Slovencev iz leta 1952 pa do zadnjega teksta v Zgodovini Slovencev iz leta 1979. Mogoče govori o teh vprašanih najbolj ilustrativno in kompleksno njegov tekst v Zgodovini slovenskega naroda iz leta 1965, ki ga podrobno dokumentira in utemeljuje njegova razprava iz leta 1976,²⁹ hkrati pa predstavlja in je izraz — to lahko trdimo — uveljavljenega mnenja v slovenski historiografiji. »V dobi Arnulfove vlade je do kraja dozorelo združevanje slovenskih pokrajin v plemensko vojvodino Karantanijo. Karantanskemu vojvodu je bila podrejena krajina ob Savi; v Karantanijo je spadal kot omenjajo viri, tudi okoliš okrog Blatenskega kostela. Pa tudi Zgornja Panonija je spadala v Arnulfovo »kraljestvo«, ki so ga listine že uradno imenovale »kraljestvo Karantanija« (regnum Carentanum, Karentariche). To ni bil le dvig po imenu, marveč tudi po samostojnosti v razmerju do državnega okvirja. Arnulf je že tedaj vodil v mnogočem samostojno politiko, sam razpolagal s kraljevskimi posestvi, sam določal upravitelje pokrajin, se na svojo roko vojskoval tudi z velikomoravsko državo in se pogajal s Svetopolkom. . . . Ta razvoj Karantanije poteka skladno z razvojem nemških plemenskih vojvodin v istem času. Tudi tu so v ozadju domače družbene sile.«³⁰

Na istih³¹ pozicijah slovenske historiografije — tako leta 1961³¹ kot 1968³² — stoji tudi Sergij Vilfan. Ko obravnava razvojne etape zgodnje fevdalne države, postavlja kot tretjo stopnjo tega razvoja osrednji državi podrejene monarhije za ozemlja plemen pod vladno člana karolinške dinastije. Bavarska, Karantanija in obe Panoniji tvorita eno kraljestvo. V njem pa se Karantanija posebej organizira kot samostojna monarhija stranske linije frankovske vladarske hiše. V takih monarhijah se po Vilfanu oživlja plemenski značaj, ne v družbenem smislu, ampak v tistem, da se pokrajinske enote prilagajajo mejam plemen. Karantansko kraljestvo pomeni Vilfanu le eno (poleg Sclavinia — Slovenija; partes Sclaviniae; Sclavinie regiones — slovenski kraji) od označb za monarhijo s slovenskim prebivalstvom. Vse tri označbe naj bi kazale, da so »zlasti Karantanijo« pojmovali kot slovensko plemensko enoto v okviru frankovske monarhije. V tem smislu je tudi Arnulf »monarh slovenske plemenske državne enote.«³³ V razliko od ostalih uporablja Vilfan termin *skoraj samostojna mo-*

²⁵ B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, str. 553, 251 sl.

²⁶ B. Grafenauer, Ustoličevanje . . . str. 251 sl.; isti, Slovansko-nemška borba za srednje Podonavje v 9. stoletju, Razprave SAZU V, 1966 (Hauptmannov zbornik), str. 41; isti, Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965, str. 108; Pomen Karantanije v oblikovanju zgodnesrednjeveške skupnosti alpskih in panonskih Slovanov in v njihovem kulturnem življenju 9. in 10. stol., Koroški kulturni dnevi I (zbornik predavanj), Maribor 1973, str. 7 sl.; isti, Karantanski temelji . . . str. 146 sl.; isti, Oblikovanje Karantanske vojvodine v Arnulfovi dobi, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 150; isti, Poglavitne poteze slovenskega zgodovinskega razvoja in položaja. I. Karantanija in njena dvakratna vloga v oblikovanju slovenske narodne zavesti, Kronika XVI/1968, str. 131 sl.

²⁷ B. Grafenauer, Slovansko-nemška borba . . . str. 39 sl.; isti, Pomen Karantanije v oblikovanju . . . str. 5 sl.; isti, Karantanski temelji . . . str. 137 sl.

²⁸ B. Grafenauer, ocena: Stj. Antoljak, Hrvati u Karantaniji, Historijski zbornik XI—XII, 1958—1959, str. 314.

²⁹ B. Grafenauer, Karantanski temelji . . . str. 133—154.

³⁰ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, str. 108.

³¹ S. Vilfan, Pravna zgodovina . . . str. 103 sl.

³² S. Vilfan, Rechtsgeschichte der Slowenen bis zum Jahre 1941, Graz 1968, str. 73 sl.

³³ S. Vilfan, Pravna zgodovina . . . str. 104.

narhija stranske linije frankovske vladarske hiše in ne kraljestvo ali plemenska vojvodina, v katero naj bi se organizirala Karantanija, kamor šteje tudi Panonijo. Verjetno ne bo daleč od resnice trditev, da je Vilfan s tem, da je dvig Karantanije za časa Arnulfa zvezal s skoraj samostojno monarhijo, mnenje o pomenu Karantanije v Vzhodnofrankovski državi v zadnji četrtini 9. stoletja še povečal in zaostрил; kar se nenazadnje kaže tudi v Vilfanovi označbi Arnulfa za »monarha slovenske plemenske državne enote«.

Preden preidemo na pregled tuje historične literature, ki se je po drugi svetovni vojni tako ali drugače ukvarjala z vprašanjem karantanskega kraljestva, je treba opozoriti na osamljeno in nikoli prodrlo mnenje Stjepana Antoljaka,³⁴ ki je na podlagi povsem napačne lokalizacije enačil pagus Chrouuati z pagus Karintriche tako, da se »Hrvatski komitat ... zove i karantanski komitat i oba imaju zajednički opseg«.³⁵ To njegovo stališče je po pravici doživelo kritiko in bilo zavrženo.³⁶

Ko je razpravljal o postanku koroške vojvodine, je Hermann Braumüller svoje delo tesno navezal na izhodišča in dejstva, ki jih je o pomenu Arnulfove dobe pred njim ugotovil P. Puntchart³⁷ in ki smo jih že omenili. Braumüller je celotno razpravljanje povzel v skromni ugotovitvi, da leto 976 ni ustvarilo na Koroškem nobene nove vojvodine,³⁸ kar pomeni, da je treba njen začetek pomakniti v frankovsko dobo. Prav tako je dve leti pozneje v svoji zgodovini Koroške o Arnulfu za čas, preden je leta 887 postal nemški kralj, imel povedati le, da mu je Karlman prepustil v upravo Karantanijo³⁹ — celo brez omembe Panonije v tej zvezi. Nasprotno pa je Klebel videl v Braumüllerjevi Zgodovini stvari, ki jih tam ni. Tako je kot komentar ob omembi združitve Karantanije in Panonije pod Arnulfom zapisal, da je »v Braumüllerjevi Zgodovini Koroške to dejstvo močno in s pravico podčrtano kot resnični začetek koroške vojvodine«.⁴⁰

Istega leta kot Kleblova razprava je izšla tudi obsežna študija, posvečena Arnulfu, izpod peresa Heinricha Appelta. V njej je avtor ob analizi izraza *richi* (Reich) povsem na novo tolmačil izraz *regnum Carantanum*. Opozoril je, da z označbo *regnum Carantanum* ni mišljen dvig Arnulfove Karantanije v državo (Staatwesen) ali kraljestvo (Königreich), ampak da ima izraz *richi* (v *Karentarichi*) prvotno širši pomen in ne označuje samo *regnum* ali imperijum, ampak lahko pomeni »Machtbereich« oziroma »Herrschaftsgebiet«, in zaključuje, da *regnum Carantanum* v Arnulfovih listinah ne pomeni zato nič drugega kot »deželo Karantancev«: *das Land der Karantanen*.⁴¹

To Appeltovo tezo je brez pridržkov sprejel Gotbert Moro, jo hkrati zaostрил in še bolj oddaljil od stališč, ki jih na podlagi Hauptmannovih analiz zagovarja slovensko zgodovinopisje. Moro sicer priznava, da gre v času Arnulfa za očiten premik v samostojnosti karantansko-panonskega prostora; ne pridružuje pa se mnenju, ki ga poleg slovenskih zgodovinarjev zastopata npr. tudi Puntchart in Braumüller, da predstavlja prav ta doba začetek vojvodine Koroške, češ da oznaki *dux* za Arnulfa in *regnum Carantanum* oziroma *Charentariche* za ta prostor tega ne dokazujeta. Kajti sklicujoč se na Klebla⁴² opozarja, da je bil izraz *dux* uporabljan tudi za »mar-

³⁴ S. Antoljak, *Hrvati u Karantaniji* (Prilog seobi Hrvata iz Dalmacije u prekósavske krajeve u 7. stoljeću), *Godišen zbornik na Filozofski fakultet na Univerzitetu vo Skopje. Istorisko-filološki odel.* Knjiga 9, 1956, str. 27 sl.

³⁵ S. Antoljak, *Hrvati u Karantaniji*, str. 36, točka XIII.

³⁶ B. Grafenauer, *Historijski zbornik XI—XII, 1958—1969*, str. 314.

³⁷ P. Puntchart, *Zur Frage des deutschen Stammesrechtes* ... str. 33—47.

³⁸ H. Braumüller, *Wann wurde Kärnten Herzogtum?*, *Carinthia I*, 134—135, 1947, str. 67.

³⁹ H. Braumüller, *Geschichte von Kärnten*, Klagenfurt 1949, str. 59 sl.; glej oceno B. Grafenauerja v ZČ 5, 1951, str. 304—309.

⁴⁰ E. Klebel, *Der Einbau Karantanien* ... str. 676. V opombi se Klebel sklicuje na str. 59 Braumüllerjeve Zgodovine, vendar tam ni nobene podlage za ta Kleblóv citat in ga moramo bolj razumeti kot njegovo osebno mnenje.

⁴¹ H. Appelt, *Arnulf von Kärnten und das Karolingerreich*, *Kärnten in europäischer Schau*, *Kärntner Hochschulwochen — berichte*, Heft 6, 1960, str. 37.

⁴² E. Klebel, *Herzogtümer und Marken bis 900, Wege der Forschung Bd. 1, Die Entstehung des deutschen Reiches* (Deutschland um 900), Darmstadt 1971, str. 46 sl.

chio« ali »comes« in da regnum Carantanum pomeni po Appeltu le deželo. Vse to je Mora pripeljalo do zaključka, da je Karantanija tudi pod Arnulfom imela samo položaj *marke*⁴³ in nič več. V nekem poznejšem poljudnem tekstu pa je o Arnulfu zapisal, da je imel v Karantaniji in Spodnji Panoniji temelj moči in da sta ti dve pokrajini bili skoraj »ein autonomes Teilreich«, ki se je v listinah imenoval regnum Carantanum (Karentariche).⁴⁴ Torej bistveno drugačno mnenje.

Opozoriti je treba, da je na prvo Morovo stališče reagiral Bogo Grafenauer in prišel do ugotovitve, da med Hauptmannovo in Morovo tezo odločuje le eno ključno vprašanje. To je vsebina pojmov »Carantania« in »Carantani« v 9. stoletju. Ob njuni analizi je ugotovil, da sta se ta dva pojma razširila iz prvotne Karantanije še na Spodnjo in Zgornjo Panonijo in grofijo ob Savi in da je »Appeltova ugotovitev, da pomeni regnum Carantanum »das Land der Karantanen« seveda pravilna. Očitno pa je ta dežela mnogo *prevelika* (podčrtal P. Š.), da bi jo mogli šteti za navadno marko Karantanijo«.⁴⁵

V okvirih koroškega oziroma avstrijskega zgodovinopisja, ki v nasprotju s slovenskim v Arnulfovi dobi ne vidi nekega izjemnega in ključnega dogodka, je ostal — kljub določenim odmikom glede nekaterih drugih vprašanj karantanske zgodovine — tudi Heinz Dopsch. Karantanskemu kraljestvu pod Arnulfom je priznal »eine gewisse Eigenständigkeit«.⁴⁶ Leto kasneje je napisal, da je bil poseben položaj (Sonderstellung) Karantanije pod Karlmanom in nato Arnulfom močno poudarjen; Koroška (sic!) pa je bila za časa Arnulfa v listinah označena kot Charantarieche oziroma regnum Carantanum. Kakšno majhno širino in pomembnost je Dopsch pripisoval temu posebnemu položaju Karantanije, pa jasno kaže njegov nadaljnji tekst: Karantanija je bila leta 772 državnopravno priključena (kot poseben sestavni del, ne pa inkorporirana; op. P. Š.) k Bavarski; ta pripadnost pa je bila — kljub določenemu posebnemu položaju pod gospostvom Arnulfa — prvič odpravljena šele leta 976.⁴⁷ Leta 1976, ko so na Koroškem praznovali »1000-letnico Koroške«,⁴⁸ se je k vprašanju regnum Carantanum po dolgem času spet vrnil Heinrich Appelt in ob že znanih sklicevanju, da so bili naslovi dux, praefectus, marchio in comes v poznokaroliški dobi uporabljani brez jasnega razlikovanja ter da starovisokonemški izraz ríche v danem primeru pomeni — podobno kot Ostarríchi poznega 10. stoletja — toliko kot *regio*, torej Land der Karantanen, zaključuje, da o vojvodini Koroški kot »instituciji v smislu vzhodnofrankovsko-nemške države ureditve« ne moremo govoriti.⁴⁹ Podobnega mišljenja je bil tudi Wilhelm Neumann, ki je ob polemiki z Grafenauerjem zapisal, da je Grafenauerjev prevod »in regno Carentino« v »karantarisches Königreich« »wörtliche«, aber, verfassungsrechtlich unzutreffende Uebersetzung« in da izraz regnum sicer kaže na pravno organizirano upravno področje, v nobenem primeru pa ne pomeni kraljestva,⁵⁰ česar, resnici na ljubo, Grafenauer ni nikoli trdil, saj izraza regnum Carantanum nikoli ni razumel ali razlagal dobesedno.⁵¹

Ob zaključku tega pregleda literature in poteka diskusije je možen samo sklep, da zgodovinopisje — v prvi vrsti zaradi skopih virov, ki bodo predstavljeni in analizirani — ni našlo skupnega jezika in ni prišlo do enakih zaključkov. Zato je problematika še odprta in to je temeljni razlog za nastanek tega teksta. Nenazadnje to stanje v historiografiji lepo odseva v zadnji obsežni sintezi srednjeveške koroške

⁴³ G. Moro, Zur politischen Stellung Karantiens im fränkischen und deutschen Reich, Südostforschungen 22, 1963, str. 91 sl.

⁴⁴ G. Moro, Arnulf von Kärnten, römischer Kaiser, Das ist Kärnten, Klagenfurt 1970, str. 23.

⁴⁵ B. Grafenauer, Pomen Karantanije v oblikovanju . . . , str. 9 sl.

⁴⁶ H. Dopsch, Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten, Carinthia I, 165, 1975, str. 127.

⁴⁷ H. Dopsch, Adel und Kirche als gestaltende Kräfte in der frühen Geschichte des Südostalpenraumes, Carinthia I, 166, 1966, str. 24, 26.

⁴⁸ O diskutabilnosti tega praznovanja zlasti B. Grafenauer, Karantanski temelji . . . , str. 133–154; isti, Ista zgodovinska mitologija, Delo 5. VI, 1976.

⁴⁹ H. Appelt, Das Herzogtum Kärnten und die territoriale Staatsbildung im Südosten, Carinthia I, 166, 1976, str. 8.

⁵⁰ W. Neumann, Tausend Jahre Kärnten — kein Anlaß zur Diskussion!, Carinthia I, 166, 1976, str. 76.

⁵¹ Primerjaj: B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, str. 108; isti, Karantanski temelji . . . , str. 146 sl.; isti, Pomen Karantanije v oblikovanju . . . , str. 7 sl.; isti, Poglavitne poteze . . . , str. 131 sl.

zgodovine; kjer se avtorica Claudia Fräss-Ehrfeld ni mogla odločiti, ali pomeni regnum Carantanum »deželo Karantancev« (Appelt) ali »skoraj avtonomno kneževino v Vzhodnofrankovski državi« (M. Kos).⁵²

II

Izraz regnum Carantanum oziroma Charentariche se pojavi proti koncu 9. stoletja — v razponu desetih let od 888 do 898 v treh Arnulfóvih listinah — darovnicah. Je torej listinski izraz, in kot tak spada med primarne vire oziroma preostanke. Razumeti ga torej moramo kot avtentičen izraz dobe, v kateri je nastal in na katero se nanaša.

19. marca 888 je Arnulf v Mosapurchu⁵³ podaril Sigipoldu, kleriku salzbürškega nadškofa Teotmarja, hubo v karantanskem kraljestvu v Labotski dolini, ki jo je prej imel kot fevd, v popolno last (... quia nos (Arnolfus) cuidam Theotmari venerabilis archiepiscopi nostri clerico Sigipold vocato unam hobam in regno Carentano in valle Lauenta a flumine eiusdem nominis ibi manantis sic nominata, quiam ipse prius in beneficium tenuit, in proprietatem concessimus ...) ⁵⁴

Drugič se izraz regnum Carantanum pojavi v poškodovani listini, ki jo moremo prav zaradi tega le približno datirati v čas 891—893 in v kateri je Arnulf podaril Reginhardu (vazalu salzbürškega nadškofa Teotmarja?) na prošnjo škofa Asperta in grofa Engilšalka v last dve hubi v Rupertovi grofiji v karantanskem kraljestvu v kraju Zelezno (... qua (liter nos) (Arnolfus) Reginhard(o) (... in co)mitatu Ruodperti in regno Ca(rantano iuxta) flumen Gurca in loco Selezna dicto in utraque parte illius fluminis duas hobas plenas rogatu Asperti episcopi et Engilscalchi comitis fidelium nostrorum iure perenni in proprium donavimus ...) ⁵⁵ Tretjič imamo regnum Carantanum zapisan v nemški obliki Charentariche v eni zadnjih Arnulfóvih listin: 31. avgusta 898 je Arnolf v Ranshofnu podaril na prošnjo grofov Iringa in Isangrima plemenitemu Svetopolku, vazalu svojega sorodnika in mejnega grofa Liutpolda, v karantanskem kraljestvu v Liutpoldovi grofiji v last dvor, ki se imenuje Krka, in to, kar je dobil v fevd od njega (Arnulfa) ali pa od mejnega grofa Liutpolda v Krški dolini in v Selčah v isti grofiji (... qualiter nos (Arnolfus) rogatu Iringi et Isangrimi dilectorum comitum nostrorum cuidam viro progenie bonae nobilitatis exorto Zuentibolch videlicet nominato, Liutbaldi carissimi propinqui ac illustris nostri marchionis vassallo, quosdam res iuris nostri, hoc est in Charentariche in comitatu ipsius consanguinei nostri curtem, quae dicitur Gurca, ... et quicquid isdem praeterea nostra donatione et sepe dicti marchionis nostri concessione in Gurcatala et in alio loco, qui dicitur Zulszah, in eodem inquam comitatu posito in beneficium habere visus est, ... in proprium concedentes donavimus. ⁵⁶ Le štiri dni zatem — 4. septembra 898 naj bi Arnulf v istem kraju izdal istemu Svetopolku še eno listino, s katero mu daruje določeno posest »in Charintariche«, vendar gre za falsifikat iz druge polovice 12. stoletja, narejen na osnovi listine z dne 31. 8. 898 in zato ne pride v poštev za obravnavo. ⁵⁷ Zato pa nam dejstvo, da ima prepis tega falsifikata v krški kópijalni knjigi iz druge polovice 12. stoletja namesto Charentariche — Carinthia, ⁵⁸ povsem jasno kaže, da je prepisovalcu v njegovem času Charentariche očitno pomenil isto kot Carinthia.

⁵² C. Fräss — Ehrfeld, Geschichte Kärntens, Bd. 1, Das Mittelalter, Klagenfurt 1984, str. 81 sl.

⁵³ Od Pircheggerja dalje (1912) po mnenju velikega dela historiografije je to Blatenski kostel ob Blatnem jezeru. Nekateri pa mislijo na Možberk na Koroškem.

⁵⁴ Najboljša izdaja Arnulfóvih listin je Kehrova v MGH, Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum, Tomus III, Arnolfi diplomata (ed. P. Kehr); Berlini 1955, št. 20; A. Jaksch, Monumenta historica ducatus Carinthiae III, Klagenfurt 1904, št. 55; F. Kos, Gradivo II, št. 286.

⁵⁵ P. Kehr, Arnolfi diplomata, št. 109; A. Jaksch, MDC III, št. 64; F. Kos, Gradivo II, št. 300. Jaksch in Kos imata v svojih izdajah te Arnulfóve listine v tekstu za Reginhardo »vasso Theotmari venerabilis archiepiscopi« po prepisu iz Salzburga iz 13. stoletja. Toda Kehr ugotavlja, da je v originalni listini med »Reginhardo« in »in comitatu« prostora le za približno 12 črk.

⁵⁶ P. Kehr, Arnolfi diplomata, št. 162; A. Jaksch, MDC I, št. 4; F. Kos, Gradivo II, št. 319.

⁵⁷ P. Kehr, Arnolfi diplomata, št. 193; A. Jaksch, MDC I, št. 5; F. Kos, Gradivo II, št. 320.

⁵⁸ P. Kehr, Arnolfi diplomata, št. 193, str. 299.

Dosedanja diskusija v historiografiji okrog pomena izraza regnum Carantanum, kot smo videli, ni pripeljala do jasnega rezultata. V dveh različnih odgovorih (kot ju je poenostavljeno izpostavila Claudia Fräss — Ehrfeld) na vprašanje, kaj pomeni ta izraz — ali deželo Karantancev ali skoraj avtonomno kneževino v Vzhodnofrankovski državi, lahko začutimo različno pojmovanje tega problema, čeprav zaradi širine in ohlapnosti obeh formulacij, zlasti pa prve, teoretično to ni nujno. Praktično pa to različno pojmovanje dokazuje sama znanstvena diskusija, ki bi bila nepotrebna, če bi sodelujoči tudi v različnih izrazih videli isti pomen. Poenostavljeno povedano vidi del historiografije v njem »geografski«, del pa »politični« pojem. Mnenja pa si niso enotna tudi glede obsega karantanskega kraljestva. Odgovor na ta vprašanja nam same listine ne morejo dati, ampak moramo pri analizi upoštevati tudi celoten zgodovinski okvir, v katerega spadajo. Le tako se bomo mogoče — zaradi skopih in večkrat nejasnih virov — lahko približali odgovoru.

A začnimo prav z našimi tremi listinami: V vseh treh primerih Arnulf daruje neko določeno posest v karantanskem kraljestvu. Lokalizacija tam navedenih krajev ni problematična in vprašljiva. Gre za posest nekje v Labotski dolini (888), ob Krki (891—983; Železno blizu izliva Korčice v Krko; 898 dvor Krka, dolina Krke) in za Selče blizu Brež (898). Torej bolj ali manj za centralne predele Koroške. Omejiti karantansko kraljestvo na podlagi v listinah omenjenih krajev na ta prostor, na Karantanijo v ožjem pomenu besede, bi bilo seveda metodološko napačno. Že Hauptmann je opozoril na nevarnost takšne napake ob primeru Junske grofije, kjer so z oznako grofija navedeni samo kraji v razdalji petih kilometrov. Po teh naključno omenjenih krajih bi bila grofija dolga samo pet kilometrov, čeprav jih v resnici meri od 60 do 70.⁵⁹ Takšna omemba v resnici ne dokazuje ničesar, zato pa kljub temu dopušča možnost, da z njihovimi podatki omejimo regnum Carantanum samo na Koroško. V nasprotnem primeru, ko bi bil v eni od treh listin omenjen tudi kraj npr. v Spodnji Panoniji, pa bi bil dokazan širši obseg regnum Carantanum.

Drugačna podoba se pokaže, če analiziramo vsebino pojma Carantania oziroma Carantani. Kajti če hočemo razrešiti naš problem, moramo najprej sploh poskusiti ugotoviti, kaj sta pomenila izraza regnum in Carantania (Carantani) v času, v katerem so naše listine nastale in na katerega se nanašajo. Da se ne nanaša samo na Karantanijo v ožjem pomenu (Koroška in zgornje Pomurje), daje slutiti že formulacija vira ob postavitvi Karlmana (862) in Gundakarja (863) za vzhodnega prefekta z besedami, da je bil postavljen na čelo Karantancev — »praelatus erat (est) Carantanis«. ⁶⁰ Tudi drugi viri nam potrjujejo domnevo, da se je ime Karantanija uporabljalo za širši prostor Vzhodne prefekture. Tako so po Reginovem opisu za leto 889 Madžari, ki so se naselili v obrsko pustinja med Tiso in Donavo, napadali na zahodu Karantance na severu Moravane in na vzhodu Bolgare.⁶¹ Po takšni označbi je jasno, da je ime Karantanija prekrivalo tudi Panonijo. Geografija angleškega kralja Alfreda za čas okrog 880 govori isto: »Moravani imajo na zahodu Turingijce in Čehe in polovico Bavarcev; in južno od njih je na drugi strani Donave dežela Karantanija južno od gora, ki se imenujejo Alpe ... Na vzhodu Karantanije onkraj pustinje je dežela Bolgarija«. ⁶² Pustinja je seveda ozemlje med Tiso in Donavo (Pannoniorum et Avarum solitudines po Reginu) in Donava tako po tem opisu omejuje Karantanijo na severu in vzhodu. Tudi Metod, ki je odšel iz Panonije na Moravsko, po viru Excerptum de Karentanis »fugatus a Karentanis partibus intravit Moraviam«. ⁶³ Glede na Reginovo sporočilo k letu 880, ki v Karantaniji omenja »castrum munitissimum,

⁵⁹ L. Hauptmann, Die Herkunft der Kärntner Edlinge, Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 21, 1928, str. 267 sl.; isti, Staroslovenska družba in obred na knežjem kamnu, Ljubljana 1954, str. 116; B. Grafenauer, Hrvati u Karantaniji, str. 211.

⁶⁰ Annales Fuldenses ad a. 863; F. Kos, Gradiivo II, št. 183.

⁶¹ F. Kos, Gradiivo II, št. 307; glede kronologije še P. Stih, Madžari in slovenska zgodovina, v zadnji četrtini 9. in prvi polovici 10. stoletja, ZC 37, 1983, str. 185 sl.

⁶² B. Kaiser, Medieval English, Berlin 1961³, str. 52; citat po B. Grafenauer, Ob 1100-letnici slovanske rokopisne knjige, ZC 17, 1963, str. 193.

⁶³ M. Kos, Conversio Bagoariorum et Carantanorum, Ljubljana 1936, str. 140.

quod Mosapurch nuncupatur⁶⁴, je izraz Karantanija pokrival tudi Spodnjo Panonijo z Blatenskim kostelom ob Blatnem jezeru, Pribinovo in Kocljevo prestolnico,⁶⁵ za katero po *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* vemo, da se je kot pri Reginu imenovala Mosapure (in castro Chezilonis noviter Mosapure vocato).⁶⁶ Tudi geografski opis okolice Mosapurcha pri Reginu se ujema z dejanskim stanjem ob Zali in opisom, ki nam ga posreduje Konverzija.⁶⁷ Oba podatka je prvi povezal Pirchegger⁶⁸ in njegovo mnenje je sprejela večina zgodovinarjev. Vendar se zdi upravičeno — kljub večinsko sprejetemu mnenju — opozoriti na nekaj podatkov pro et contra tej lokalizaciji. V osrednjih predelih Koroške se namreč nahaja še en Moseburch de Karinthia — Možberk severno od Vrbskega jezera — ki se, v kolikor ne povežemo Reginevega sporočila z njim, prvič omenja šele v prvi polovici 12. stoletja,⁶⁹ kjer so arheološka izkopavanja zadela ob objekte, ki spadajo še v frankovsko dobo, kjer je stal staroslovenski dvor⁷⁰ in ki tudi leži v relativno zamočvirjeni okolici.⁷⁰ Hkrati pa si poleg Krnskega gradu, kjer je bila karolinška pfalca, težko predstavljamo še en objekt takšne vrste in funkcije v tako neposredni bližini.

Po vsej verjetnosti se skriva za »quidam Carantanus«, ki se omenja v sicer ponarejeni, a vsebinsko pristi listini (pseudoarnulfinum), datirani v leto 890, v zvezi z delitvijo njegove posesti v Ptuj,⁷¹ panonski knez Kocelj.⁷² To pomeni, da se je tudi nanj razširilo karantansko ime. Podlaga temu, na prvi pogled dokaj drznemu mnenju, sta dve dejstvi: omemba Ptuja v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*,⁷³ ki dokazuje, da je ta kraj spadal v Spodnjo Panonijo, in sporočilo v salzbürških analih⁷⁴ odkritih v tem stoletju, ki k letu 874 omenjajo v Ptujü *ecclesiam Choziuini comitis*⁷⁴ in ki nam preko Kocljeve lastniške cerkve dokazujejo obstoj njegove tamkajšnje posesti, ki je nato ni težko povezati z listino, v kateri se omenja quidam Carantanus. Do Wolframove izdaje *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*⁷⁵ je v krog dokazov, ki potrjujejo veljavnost imena Karantanija tudi za Spodnjo Panonijo, veljala tudi Konverzija sama, saj je tam zgodovina Panonije le del zgodovine Karantanije, čeprav zajema panonska zgodovina kar štiri in pol od dvanajstih poglavij »karantanskega« teksta. Wolfram je pokazal, da bi mogla biti panonska Konverzija zaradi pomanjkanja dokazov Salzburga glede pravic do Spodnje Panonije zavestno skrita s strani pisca v okvir karantanske Konverzije.⁷⁶ Za ozemlje grofije ob Savi (Marchia iuxta Souwam) je po edini ohranjeni listini za ta prostor⁷⁷ Pirchegger ugotovil, da je ležala tudi ta »in partibus Charanta nominatis«.⁷⁸ To ugotovitev je še podkrepila Mitterauerjeva teza, da je dobil grof Ratold med 896 in 899 prav to grofijo v upravo kot »Karentini termini«.⁷⁹

Vsi ti našteti viri, ki razkrivajo vsebino izraza regnum Carantanum, nam dokazujejo, da se je v drugi polovici 9. stoletja razširilo karantansko ime iz Karantanije

⁶⁴ F. Kos, Gradivo II, št. 259.

⁶⁵ B. Grafenauer, Karantanski temelji ..., str. 147: »Leta 880 se Blatenski kostel (Mosaburch), središče Spodnje Panonije, izrecno lokalizira v Carantanum«.

⁶⁶ M. Kos, CBC, c. 13.

⁶⁷ Primerjaj F. Kos, Gradivo II, št. 125 in 259.

⁶⁸ H. Pirchegger, Karantaniien und Unterpannonien ..., str. 309.

⁶⁹ A. Jaksch, MDC III, št. 547, 704, 705.

⁷⁰ F. X. Kohla, G. A. v. Métnitz, G. Moro, Kärntner Burgenkunde. Ergebnisse und Hinweise in Uebersicht, 1. Teil: Kärntens Burgen, Schlösser, Ansitze und Werhafte Stätten, Klagenfurt 1973, str. 220 in tam navedena literatura o izkopavanjih; Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog, Zv. II, Družbena razmerja in gibanja, Ljubljana 1980, str. 97 sl. in literatura na str. 100, točka d.

⁷¹ F. Kos, Gradivo II, št. 296.

⁷² B. Grafenauer, Vprašanje konca Kocljeve vlade v Spodnji Panoniji, ZC 6—7, 1952/53 (Kosov zbornik), str. 186 sl.; isti, Poglavitne poteze ..., str. 131.

⁷³ M. Kos, CBC, c. 11.

⁷⁴ MGH SS XXX/2, str. 742; glej M. Mitterauer, Karolingische Markgrafen im Südosten, Archiv für österreichische Geschichte 123, 1963, str. 162, op. 13; ki je na podlagi vesti iz salzbürških analov prišel do zaključka, da je omemba grofa Gozwin (po Förstemannu) v tistem času sploh ni uporabljalo.

⁷⁵ H. Wolfram, *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, Wien—Köln—Graz 1979.

⁷⁶ Glej tekst B. Grafenauerja v Acta Ecclesiastica Sloveniae 7, 1985, Zgodovinski viri o solunskih bratih Cirilu in Metodu (Ob 1100-letnici Metodove smrti), str. 9 sl. in slovenski prevod Konverzije, ki je že razdeljen na bavarski, karantanski in panonski del.

⁷⁷ F. Kos, Gradivo II, št. 309.

⁷⁸ H. Pirchegger, Karantaniien und Unterpannonien ..., str. 297.

⁷⁹ Chronicon Eberspergensis ad a. 906 (?); F. Kos, Gradivo II, št. 310; M. Mitterauer, Karolingische Markgrafen im Südosten, str. 223.

na vso Vzhodno prefekturo.⁸⁰ Glede na opravljeno analizo izraza Carantania/Carantani bi torej lahko sklepali, da se je tudi regnum Carantanum moral nanašati na ta širši prostor. Vendar je potrebno še prej postaviti vprašanje, ali nimamo morda virov, ki dokazujejo nanašanje izraza Carantania/Carantani le na Karantanijo v ožjem smislu. Upravičenost vprašanja potrjuje že *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, spis, ki je nastal v začetku sedemdesetih let 9. stoletja, v času, ki nas zanima. Karantanski del Konverzije se v 3. poglavju uvaja z: »Nunc adicendum est qualiter Sclavi qui dicuntur *Quarantani et confines eorum* fide sancta instructi christianique effecti sunt.«⁸¹ Karantanski »confines« so seveda v tem kontekstu panonski Slovani (oziroma Panonija), kot je razvidno iz daljnega teksta Konverzije same, kjer teče beseda o salzburški akciji v Panoniji. Podobno — v ožjem pomenu besede — razumevanje izraza Carantania nam dokazuje tudi Reginova kronika za leto 876: »Carolomanus sortitus est Baioariam, Pannoniam et Carnutum, quod corrupte Carantanum dicitur, nec non et regna Sclavorum Behemensium et Marahensium.«⁸² Ta dva primera nam tako dokazujeta, da se je pojem Karantanija uporabljal tako ali drugače, v širšem ali ožjem smislu, kar pomeni, da moramo pri vsakem posameznem primeru še le določiti konkreten pomen rabljenega izraza. Upravičenost te metode pa nam dokazuje tudi zadnja, tretja Arnulfova listina, v kateri se omenja Charentariche iz leta 898. Leta 896 je cesar Arnulf zaradi naraščajoče madžarske nevarnosti združil obrambo vzhodne meje v rokah svojega zvestega vazala Braslava, ki je bil knez na ozemlju med Dravo in Savo (regnum inter Dravum et Savum flumine tenuit).⁸³ Njemu je leta 896 izročil še Spodnjo Panonijo z Blatenskim kostelom (... imperator (Arnulfus) Pannoniam cum Urbe Paludarum tuendam Brazlowoni, duci suo, in id tempus comendavit).⁸⁴ In če drži domneva, da je prva omemba Bratislave — Brezalauspurc v *Annales Iuvavenses maximi*⁸⁵ zvezana z Bratislavovim imenom,⁸⁶ se je njegova oblast raztezala še nad zgornjo Panonijo. Njegov regnum — tako ga imenujejo viri — je torej od leta 896 pa do madžarske zasedbe Panonije poleti leta 900⁸⁷ obsegal veliko ozemlje od Save na jugu do Donave na severu. Glede na to dejstvo je jasno — vsaj za listino iz leta 898 — da se tam omenjeno karantansko kraljestvo (Charentariche) ni moglo nanašati tudi na Panonijo, kajti ta je že dve leti spadala v Braslavov regnum. Samo po sebi se postavlja vprašanje, kaj je z ostalima dvema listinama (888, 891/93)? Ali je tudi tam, kot leta 898, regnum Carantanum pomenil le ožjo Karantanijo ali ne? Ali, če se vprašamo drugače: ali je izraz regnum Carantanum v vseh treh listinah vedno pomenil eno in isto in se ni spreminjal in torej na ta način pomen izraza Charentariche, kot nam ga kaže listina iz 898, lahko generaliziramo še na listini iz let 888 in 891/93, kar nam lokalizacija iz teh dveh listin znanih krajev dopušča. Ali pa so obstajali vzroki, katerih posledica je bila tudi sprememba pomena našega izraza? Eden takšnih možnih vzrokov bi bila že sama podelitev Panonije Braslavu leta 896, kajti s tem se je uprava na tem prostoru reorganizirala in bistveno spremenila. Vzhodna prefektura je bila razcepljena, oziroma je praktično nehala obstajati. To bi gotovo lahko bil povod za drugačno razumevanje izraza regnum Carantanum, vendar v virih ne najdemo ne potrditve ne zanikanja te misli. Na drugi strani pa nam o konstantnosti in nespremenljivosti pomena izraza regnum Carantanum govori to, da vse tri listine izhajajo iz ene in iste pisarne enega in istega vladarja. To mnenje podkrepljujeta tudi dve zelo zanimivi listini iz 10. stoletja.

V prvi je 10. 12. 953 kralj Oton I. v Schierlingu podaril salzburški nadškofiji kraljevo posest v karantanskem kraljestvu v Starem dvoru (Krappfeld oziroma Alt-

⁸⁰ Primerjaj L. Hauptmann. Postanek in razvoj frankovskih mark ... str. 246; B. Grafenauer. Zgodovina slovenskega naroda II, str. 86 sl.; isti, Karantanski temelji ... str. 146 sl.; isti, Poglavitne teze ... str. 132.

⁸¹ M. Kos, CBC, c. 3; glej še c. 4 in c. 8 in H. Wolfram, CBC, str. 78.

⁸² F. Kos, Gradivo II, št. 242.

⁸³ Ann. Fuldenses ad a. 884; F. Kos, Gradivo II, št. 268.

⁸⁴ Ann. Fuldenses ad a. 896; F. Kos, Gradivo II, št. 313.

⁸⁵ MGH SS XXX/2.

⁸⁶ B. Grafenauer v opombah k F. Kos, Izbrano delo, str. 371.

⁸⁷ P. Stih, Madžari in slovenska zgodovina ... str. 188.

hofen) (... quoddam proprietatis nostre predium in regno Carentino in regimine eiusdem fratris nostri (Heinrici) et in ministerio Hartwic situm, hoc videlicet quod Heinricus Arnolfi filius hereditario iure possidere visus est in loco Crapofelt nominato, antequam nostrae ut subiaceret potestati, pro commissu regali iuxta legem diudicatum fuisset, ad altare sancti Petri sanctique Rodberti Juuauensis ecclesiae, cui venerabilis Heroldus archiepiscopus preese videtur, perpetualiter habendum donavimus ...).⁸⁸ V drugi listini pa je cesar Oton II. v Triburu 28. 4. 980 podelil karantanskemu in veronskemu vojvodu Otonu pet kraljevih kmetij »in pago Karintriche« v Ačalah, Otmanjih, Blažji vasi, Gotari vasi in Raggassalu (... qualiter nos... caro aequivoco nostro Ottoni, Karientinorum videlicet ac Voeronensium duci, nostrae proprietatis quinque hobas regales in regimine ac comitatu Hartvugi comitis et in pago Karintriche dicto sitas ac villis Otmanica et Blasindorf, Gnevuotindorf, Racozoloch, Galisich inibi dictis iacentes, ... in proprium tradidimus).⁸⁹

Prvo, kar nam izpričuje ta dve listini, je dejstvo, da se je izraz regnum Carantanum uporabljal tudi v 10. stoletju in da ga, zato ne moremo omejiti samo na Arnulfovo dobo⁹⁰ in da je njegov nastanek res mogoče zvezan z dvigom Karantanije v okviru Vzhodne prefektore za časa Karlmana in še posebej Arnulfa, da pa ni izginil ob njenem koncu ob zlomu frankovske ureditve na jugovzhodu v času madžarskih vpadov. Prav dejstvo, da se je ta izraz ohranil še potem, ko se je zlomil frankovski jugovzhod in s tem tudi Karantanija v širšem pomenu besede, bi kazalo, da izraza regnum Carantanum morda ne smemo pretesno povezati s Karantanijo v širšem pomenu (Karantanija, obe Panoniji, marka ob Savi) — kajti ali ne bi v tem primeru morda propadel skupaj z zlomom tega prostora? Nenazadnje to »nenavezanost« na širšo Karantanijo dokazuje listina iz leta 898, za katero je jasno, da tam navedeni izraz Charentariche ni mogel veljati tudi za Panonijo.

Historični okvir pokaže, da je listina iz leta 953 nastala v času še zmeraj intenzivnih madžarskih pohodov, ki so bili zaustavljeni šele leta 955 pri Augsburgu. Tako so Madžari še leta 951 vdrli preko današnjega slovenskega ozemlja v Italijo in nato Francijo ter se vrnilo po isti poti.⁹¹ Leta 954 pa so začeli svoj pohod na Bavarskem, ga nadaljevali v Franciji in končali v Italiji, od koder so se vrnilo v Panonijo.⁹² Stanje na jugovzhodu nemške države je bilo torej še zmeraj prav takšno, kakršno je nastalo po uničujočem bavarsko-karantanskem porazu s strani Madžarov leta 907 pri Bratislavi. Takrat je bila ob Donavi izgubljena Vzhodna marka in meja se je premaknila na Anižo. Na vzhodu se je meja umaknila na rob alpskega ozemlja, na jugu pa na Karavanke tako, da je na vzhodu le Karantanija, pa še ta ne cela, ampak kot kaže poznejša kolonizacija po prenehanju madžarskih vpadov, omejena na zgornje Pomurje in Podravje, ostala povezana v državno celoto.⁹³ Izraz regnum Carantanum iz listine iz leta 953 se je torej — podobno kot leta 898 — lahko nanašal samo na to ožjo Karantanijo; nad ostalim prostorom pa so imeli oblast Madžari.

Listina iz leta 980 je nastala v drugačnem času; to je v obdobju ponovne ekspanzije po prenehanju madžarskih vpadov, ko so nastale Kranjska, Savinjska, Podravska in Karantanska krajina, ki so bile priključene h Karantaniji, ki od 976 ni bila več v personalni uniji z Bavarsko (ponovno 983—985, 989—1002).⁹⁴ Teoretično bi se lahko izraz »pagus Karintriche« nanašal na ozemlje Karantanije in njej priključene krajine (do 980 sta to 973 omenjena Kranjska⁹⁵ in 980 omenjena Savinjska krajina⁹⁶), toda bistveno ga omejuje — pagus. Kaj pomeni, je razjasnila znanstvena

⁸⁸ A. Jaksch, MDC III, št. 112; F. Kos, Gradivo II, št. 400.

⁸⁹ A. Jaksch, MDC III, št. 151; F. Kos, Gradivo II, št. 469.

⁹⁰ Glej tudi B. Grafenauer, Karantanski temelji ..., str. 150 in op. 143.

⁹¹ Flodoardi Ann. 951, MGH SS III, Hungari ab Italia transcensis Alpibus egressi, Aquitaniam ingressi sunt... per Italiam reversi sunt in terram suam.

⁹² Glej P. Stih, Madžari in slovenska zgodovina ..., str. 191 in viri v op. 171.

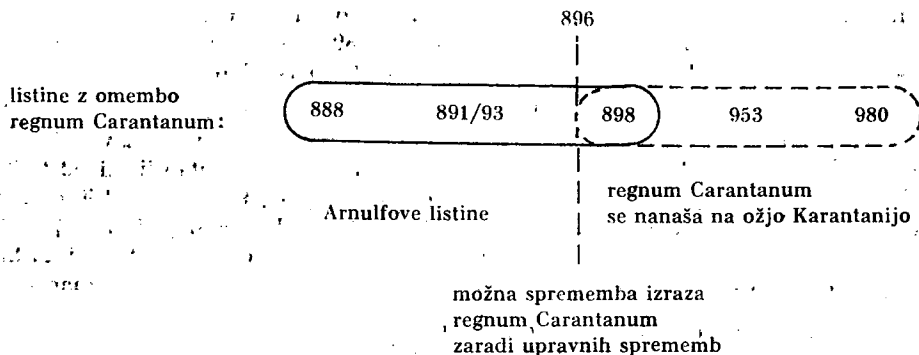
⁹³ Glej zemljevid Karantansko kraljestvo in posledice prihoda Madžarov v Podonavje, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 152 in P. Stih, Madžari in slovenska zgodovina ..., str. 190.

⁹⁴ Zgodovina Slovencev, str. 156 sl.

⁹⁵ F. Kos, Gradivo II, št. 444 in 445.

⁹⁶ F. Kos, Gradivo II, št. 470.

diskusija ob vprašanju pagus Crouati. Hauptmann je v poskusu, obraniti svojo hrvaško teorijo, skušal dokazati, da je pagus Crouati pomenil četrto koroško *grofijo* in je zato tudi 6. poglavju svoje razprave o kosezih dal naslov *Kasazi Hrvatske grofije*⁹⁷ in ne Hrvatskega pagusa. Ko je Milko Kos razpravljal o tem vprašanju, je prišel do ugotovitve, da »listine natančno ločijo hrvaški »pagus« od grofije (comitatus, ministerium). Prvi leži v okviru druge»⁹⁸ Do v bistvu enakega zaključka je ob listinski analizi prišel tudi B. Grafenauer, da je treba lokalizacijo po pagusih razumeti »kao konkretniju geografsku lokalizaciju«, a z izrecno navedbo, da v »in pago Karintriche« vidi izjemo tega pravila.⁹⁹ S tem v zvezi je na drugem mestu in ob drugi priložnosti izrazil mnenje, »da je mogoče interpretirati lokalizacijo »in pago Karintriche« samo v zvezi s tem terminom (Koroška; op. P. Š.) in zato moram odklanjati domnevo, da bi šlo pri tem za »Flurname« Gosposvetskega polja»¹⁰⁰ G. Moro je bil namreč mnenja,¹⁰¹ da se oznaka pagus Karintriche ne nanaša na celo Karantanijo, ampak da gre za jedro Karantanije, ki je od nekdanj nosilo pokrajinsko (ledinsko) ime Carantana. Istega mnenja, da pri oznaki pagus Karintriche ne gre za celo Karantanijo, ampak da označuje Gosposvetsko polje s Krnskimi gradom in Gospo Sveto, je tudi H. Dopsch.¹⁰² To razumevanje temelji predvsem na lokalizaciji s terminom pagus Karintriche zvezanih krajev iz listine iz leta 980: Ačale, Otmanje, Blažja vas, Gotna vas in Raggsaal, ki so vsi v neposredni okolici Gosposvetskega polja — v centru Karantanije. In v primeru kraja iz druge naše listine iz 10. stoletja (953) gre tudi za kraj iz osrednje Koroške (Stari dvor; Althofen). Torej tudi ti dve listini kažeta isto kot prve tri: regnum Carantanum lahko na podlagi listinskih toponimov omejimo na Karantanijo v ožjem pomenu besede. In v kolikor je ta metoda, kot je bilo razvidno iz Hauptmannovega primera za Junsko grofijo, nezanesljiva, jo dopolnjuje historični okvir, v katerem so listine nastale, saj je iz njega razvidno, da se je v zadnjih treh listinah (898, 953, 980) navedeni regnum Carantanum lahko nanašal le na ožjo Karantanijo. Na žalost pa ostaja kljub tem analizam — ali pa prav zaradi njih — vprašanje obsega regnum Carantanum še vedno odprto. Kajti čeprav je bilo pokazano, da se je regnum Carantanum v zadnjih treh listinah lahko nanašal le na ožjo Karantanijo — pri čemer je najpomembnejše, da je to uspelo dokazati za listino iz leta 898, ki je po času in seveda pisarniški provenienci bližja listinama iz 888 in 891/93 kot onima iz 953 in 980 — tega, a hkrati tudi širšega pojmovanja izraza regnum Carantanum ne moremo dokazati za prvi dve listini. Rezultat lahko predstavimo tudi grafično:

⁹⁷ L. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred ..., str. 115; isti, Karantanska Hrvatska, Zbornik kralja Tomislava 1925, str. 341 sl.

⁹⁸ M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski vestnik VIII, 1932, str. 112 sl.

⁹⁹ B. Grafenauer, Hrvati u Karantaniji, Historijski zbornik XI—XII, 1958—1959, str. 211 sl.

¹⁰⁰ B. Grafenauer, Karantanski temelji ..., str. 150, op. 143.

¹⁰¹ G. Moro, Zur politischen Stellung Karantiens ..., str. 94, op. 88.

¹⁰² H. Dopsch, Gewaltbote und Pfalzgraf ..., str. 132, op. 37 in str. 37.

Drugo pomembno vprašanje; ki si ga je potrebno zastaviti in na katerega smo dolžni poskusiti odgovoriti, je vprašanje *vsébine* besede *richi*. To se je v historiografiji manifestiralo v dilemi, ali pomeni — podobno kot regio Carantana, partes Karantanie, provincia Karantana — pokrajinsko označbo v geografskem smislu, ali pa se v njem skriva oznaka določene upravno-pravne enote. Prvi se sklicujejo predvsem na Appelta, da *richi* ne pomeni samo kraljestva in da zato sinonima¹⁰³ regnum Carantanum — Charentariche pomenita deželo Karantancev; drugi pa poudarjajo; da mora biti izraz regnum Carantanum le odsev in posledica dejanskega dviga Karantanije v okviru Vzhodne prefektуре in pod vlado člana karolinške dinastije in s tem v zvezi povečanja in zaokrožitve njene samostojnosti in celovitosti.

Razglejmo se spet po virih. Pozornost zaslužita dve listini, izstavljeni v korist škofije v Freisingu. Z darovnico iz junija 973 je cesar Oton II., kot je znano, položil temelje freisinški posesti na Kranjskem — loškemu gospostvu. Istega leta v jeseni, 23. novembra, je bila nato isti škofiji izdana še druga darovnica, s katero se je omenjena posest, ki je ležala »in regione vulgari vocabulo Chreine et in marchia et in comitatu Poponis comitis sitam; id est (sledi podroben opis meja podeljene posesti)«, ¹⁰⁴ močno povečala.¹⁰⁵ Iz teksta je jasno razvidno, da predstavlja Chreina pokrajinsko ime. Na to kaže tako izrecna označba regio, kot sama formula; po kateri je podana konkretna lokalizacija posesti, ki jo sestavlja navedba pokrajinske enote, upravne enote in kraja.¹⁰⁶ Navedeni primer ni osamljen. Enako frazeologijo,¹⁰⁷ ki jo je podrobneje primerjal Appelt, srečamo v drugi za nas pomembni freisinški listini, s katero je škofija dobila 1. novembra 996 trideset kraljevskih hub »in regione vulgari vocabulo Ostarrichi in marchia et in comitatu Heinrici comitis filii Liutpaldi marchionis in loco Niuuanhova dicto«. ¹⁰⁸ V primerjavi z drugo loško listino so se spremenila samo konkretna imena, oblika pa je ostala ista. Pomen izraza Ostarrichi določa regio. Latinski izraz za Ostarrichi je regnum Orientale.¹⁰⁹ V naši listini bi torej lahko stalo: »... in regione ... vocabulo regnum Orientale ...«. Izraz regnum/*richi* se je torej uporabljal v smislu pokrajinske označbe. Ker pa je izraz Ostarrichi (regnum Orientale) analogna forma¹¹⁰ Charentariche (regnum Carantanum) lahko ti zaključki veljajo tudi v našem primeru.¹¹¹ Še posebej zato, ker je ime Ostarrichi, kot je opozoril Lhotsky,¹¹² v resnici starejše od prve omembe, kar nam posredno dokazuje že formulacija »vulgari vocabulo«. Po ugotovitvah jezikoslovca Richarda Müllerja pa naj bi bilo ime Ostarrichi v uporabi že v 9. stoletju.¹¹³ V bistvu se je torej samo potrdilo Appeltovo mnenje, da moramo regnum prevajati in razumeti kot dežela.

III

Ko pretresamo pomen termina regnum Carantanum, se moramo v tem okviru dotakniti tudi Arnulfa, Karlmanovega nezakonskega sina in kasnejšega nemškega

¹⁰³ H. Appelt, Das Herzogtum Kärnten ... str. 8.

¹⁰⁴ F. Kos, Gradivo II, št. 445; A. Jaksch, MDC III, št. 135.

¹⁰⁵ Glej P. Blaznik, Škofja Loka in loško gospostvo, Škofja Loka 1973, str. 11 sl.

¹⁰⁶ Primerjaj z: L. Hauptmann, Staroslovenska družba in obred ... str. 116 sl.; B. Grafenauer, Hrvati u Karantaniji, str. 213 sl.

¹⁰⁷ Listina z dne 23. 11. 973 je služila kot predloga oziroma obrazec sestavljalcu listine z dne 1. 11. 996: H. Appelt, Zur diplomatischen Beurteilung der Ostarrichi — Urkunde, Babenberger — Forschungen, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich, N. F. 42, 1976, str. 5 sl.; K. Lechner, Die Babenberger, Markgrafen und Herzoge von Oesterreich 976—1246, Wien—Köln—Graz 1976, str. 318, op. 33.

¹⁰⁸ J. Zahn, Codex diplomaticus Austriaco — Frisingensis, I. Bd. (763—1300), Wien 1870. Označba Ostarrichi se pojavlja še v obliki: 998 in pago Osterriche, 1002 Ostarrrike; O. Frass, Quellenbuch zur österreichischen Geschichte 1, Wien 1956, str. 45.

¹⁰⁹ Listina Henrika II. za Passau z dne 5. 7. 1014: ... predium quoddam concessimus in orientali regno in comitatu Heinrici marchionis in his locis: Herezogenburch, ... Cremasa autem et Sigemaresweret et Tulna ... et Otcinessue ...; MGH, Diplomata regum et imp. Germaniae, Tomus III, Heinrici II. et Arduini diplomata.

¹¹⁰ A. Lhotsky, Ostarrichi, Aufsätze und Vorträge Bd. I, Europäisches Mittelalter, Das Land Oesterreich, Wien 1970, str. 224. Prvič izšlo v: Vortrag in der Festsitzung der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften am 21. Oktober 1946, Wien 1947; H. Appelt, Das Herzogtum Kärnten ... str. 8.

¹¹¹ K temu je primerjati tudi poznejši Polgriche za posest grofov iz Poigna: M. Vanca, Geschichte nieder- und Oberösterreichs I, Götta 1905, str. 253; A. Lhotsky, Ostarrichi, str. 224, op. 9.

¹¹² A. Lhotsky, Ostarrichi, str. 224.

¹¹³ R. Müller, Der Name Oesterreich, Blätter des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich, N.

kralja in rimskega cesarja. Predvsem zato, ker je imel Arnulf verjetno od 876 (najprej od 865, najkasneje od 880) pa do gotovo 887 neposredno oblast v Karantaniji in Panoniji¹¹⁴ in ker prav iz njegove pisarne izvirajo prve tri listine, v katerih se pojavlja regnum Carantanum. Zgodovinopisje mu je dalo ime Arnulf Karantanski in slovenska historiografija mu je posvetila veliko pozornost. Zgodovinska dejstva, povezana z njegovim imenom, so bila večkrat aplicirana na Karantanijo in njeno zgodovino. Tako sta npr. M. Kos¹¹⁵ in B. Grafenauer¹¹⁶ sklenitev posebnega miru med Arnulfom in Svetopolkom leta 885 — mimo že sklenjenega miru med cesarjem Karlom III. in Svetopolkom leta 884 — v katerem se resnično odraža samostojnost Arnulfove politike, tesno povezala s Karantanijo in njeno samostojnostjo. Že od Pircheggerja in Hauptmanna dalje¹¹⁷, je omemba »in regno Arnulfi«¹¹⁸ povezana z regnum Carantanum v pomenu enakoznačnice. Sergij Vilfan pa je celo označil Arnulfa — za čas preden je leta 887 postal nemški kralj — za monarha slovenske plemenske državne enote.¹¹⁹ Nedvomno je res, da je igrala Karantanija veliko in pomembno vlogo v Arnulfovem dvigu na oblast. To se najizraziteje kaže v dejstvu, da je leta 887 prav s pomočjo karantanske in bavarske vojske odstavil cesarja Karla III. in si prilastil krono in državo.¹²⁰ Toda ali je bila res samo Karantanija v širšem pomenu temelj njegove moči in ali lahko njegov regnum poistovetimo z regnum Carantanum? Oznaka regnum Arnulfi se v zgodovinskih virih pojavi samo enkrat, v analih iz Fulde ob opisovanju vojne med Arnulfom in Svetopolkom v letih 882—884.¹²¹ V teh bojih je Svetopolk večkrat vdrl preko Donave »in regno Arnulfi« in tam pustošil, toda vedno se je vrnil domov »ad sua«. Iz nadaljnjega opisovanja teh dogodkov je razvidno, da se je tam omenjeni Arnulfov regnum nanašal le na Panonijo, kot so uvideli že E. Dümmler,¹²² H. Pirchegger,¹²³ F. Kos,¹²⁴ in L. Hauptmann,¹²⁵ in nič več. Pa še to verjetno le na Zgornjo Panonijo. Na to kažeta dva podatka istega vira za iste dogodke. Kajti po poltretjem letu krvavih bojov in Svetopolkovih pustošenj je »Pannonia de Hraba flumine ad Orientem tota deleta est«. Torej Zgornja Panonija med Rabo in Vzhodno marko. Oriens ni namreč nič drugega kot druga oznaka za Marcha Orientalis, ki je bila na severozahodu Zgornje Panonije.¹²⁶ Tudi vojska, ki sta jo vodila Megingoz in Papo, je bila poražena od Svetopolkovih čet v Zgornji Panoniji, saj sta oba poveljnika na begu utonila v Rabi, ki je bila mejna reka med obema Panonijama.¹²⁷ Torej bi bil regnum Arnulfi glede na dogodke, v zvezi s katerimi je omenjen, sila majhen. Seveda to ni verjetno, saj iz drugih virov vemo, da je imel Arnulf oblast še v Karantaniji in Spodnji Panoniji. Toda ali je tudi vse? Kaj pa Bavarska, preden je leta 887 postal nemški kralj?

Po smrti Karlmana leta 880 oblast na Bavarskem ni pripadla Arnulfu, ki je bil nezakonski sin in zato brez dedne pravice, ampak njegovemu stricu in Karlmanovemu bratu Ludviku III.¹²⁸ Vlada Ludvika III. je bila kratkotrajna in že leta 882 ga je na-

F. 35, 1901, str. 417. Citat po: A. Lhotsky, Ostarrichi, str. 224, op. 8.

¹¹⁴ F. Kos, Gradivo II, št. 259, 267.

¹¹⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev ..., 1955, str. 124.

¹¹⁶ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, str. 108.

¹¹⁷ H. Pirchegger, Karantani en und Unterpannonien ..., str. 299; L. Hauptmann, Postanek in razvoj frankovskih mark ..., str. 248; M. Kos, Zgodovina Slovencev ..., 1955, str. 122; B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda II, str. 108.

¹¹⁸ F. Kos, Gradivo II, št. 268.

¹¹⁹ S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev ..., str. 104.

¹²⁰ F. Kos, Gradivo II, št. 280.

¹²¹ F. Kos, Gradivo II, št. 268; glej podrobno analizo tega teksta v P. Stih, Madžari in slovenska zgodovina ..., str. 177 sl.

¹²² E. Dümmler, Geschichte des Ostfränkischen Reiches III, Leipzig 1888, str. 64, op. 1.

¹²³ H. Pirchegger, Karantani en und Unterpannonien ..., str. 299.

¹²⁴ F. Kos, Gradivo II, register na str. 416: Regnum Arnulfi = Pannonia.

¹²⁵ L. Hauptmann, Postanek in razvoj frankovskih mark ..., str. 248.

¹²⁶ Češkoslovaški zgodovinarji so to mesto vira brali: Pannonia de Hraba flumine ad orientem (na mesto Orientem) tota deleta est. Magnae Moraviae Fontes Historici I, Annales et Chronicae, Praga—Brno 1966, str. 115, kar jim pomeni, da je bila uničena Panonija vzhodno od Rabe (Spodnja Panonija). Tako že V. Novotný, České Dějiny I/1, Praha 1912, str. 388.

¹²⁷ Ann. Fuldenses ad a. 884: Isti fugae praesidium quarentes Megingoz et Papo, in flumine qui dicitur Hraba vitam finire. O Rabi kot mejni reki L. Hauptmann, Mejna grofija Spodnjepanonska, str. 345 sl.

¹²⁸ Hludowicus, comperto quod frater eius obiisset, Baiorum ingressus Reganesburch venit, ubi omnes optimates regni ad eum confluentes, eius ditioni se subdidereant; F. Kos, Gradivo II, št. 259.

sledil še zadnji živeči sin Ludvika Nemškega in drugi Arnulfov stric Karel III.,¹²⁹ ki je tako v svojih rokah ponovno združil — po obsegu, ne pa po moči¹³⁰ — cesarstvo Karla Velikega. Zdi se torej, da za Arnulfa pred 887 na Bavarskem ni bilo prostora. Toda, kot je opozoril K. Reindl, je predstavljala Bavarska Karlu III. le »ein Nebenland«¹³¹ in ne centra moči, kot npr. Ludviku Nemškemu ali nato Karlmanu. In leta 882 se — morda prav v povezavi s položajem Bavarske pod Karlom III. — prvič po Ernstu, ki je bil bavarski vojvoda med leti 837—861, pojavi v virih Engildeo »marchiensi Baioariorum«.¹³² Nekateri poznejši viri so imeli Arnulfa naravnost za bavarskega vojvodo (Arnolfum, Carolomanni filium, primo Baioariae ducem, dein Franciae regem;¹³³ dux Noricorum Arnolfus nomine, filius Karolomanni;¹³⁴ Arnulphus, rex Noricorum, australis Franciae rex ascisceretur)¹³⁵ in tudi del literature soglaša s tem, zlasti E. Klebel in G. Moro. Klebel je v treh različnih razpravah postavil tri letnice (880, 882, 885/6) kot začetek Arnulfovega vojvodstva na Bavarskem,¹³⁶ Moro pa je mislil na leto 885.¹³⁷ Temu mnenju, čeprav ne točno določeno, se približuje tudi Gerd Tellenbach.¹³⁸

Poglejmo zopet vire! Arnulf je bil osebno gotovo tesno povezan z Bavarsko. Tu je vladal njegov oče in tudi njegova mati Liutswinda je po vsej verjetnosti izhajala iz visokega bavarskega plemstva; bila je verjetno celo povezana z Liutpoldingi.¹³⁹ Še bolj pomembno pa je dejstvo, da je stal Arnulf leta 882 — že po prevzemu oblasti s strani Karla III.¹⁴⁰ — na čelu bavarske vojske proti Normanom in da ga Fuldski anali imenujejo »*princeps Baioariorum*«.¹⁴¹ Funkcija vojaškega poveljnika bi bila brez trdnih Arnulfovih pozicij na Bavarskem seveda nepredvidljiva. Njegovo povezanost z Bavarsko kaže tudi listina iz let 880/886, v kateri je diakon Cuntbat podaril cerkvi sv. Emerama v Regensburgu posestva na Bavarskem »domino suo Arnolfo filio regali premittente«.¹⁴² Njegova moč in samostojnost v razmerju do državnega okvirja in Karla III. se je najbolj izrazito manifestirala ob sklenitvi miru s Svetopolkom. Karel III. je že leta 884 sklenil mir s Svetopolkom,¹⁴³ ki pa za Arnulfa ni veljal in ga je ta naslednje leto 885 sklenil posebej: »Pax in Oriente inter Arnolfo et Zuentibaldo, praesentibus scilicet Baioariorum principibus, iusiurando constare firmatur«.¹⁴⁴ M. Kos je v svoji Zgodovini Slovencev ob tem zapisal: »Sledečega leta se je Arnulf, kakor da je suveren knez, pobotal za svojo Karantanijo z velikomoravskim vladarjem«.¹⁴⁵ Toda če bi šlo res samo za Karantanijo, bi bilo pričakovati, da bo mir sklenjen v prisotnosti karantanskega in ne bavarskega plemstva, ki je bilo v resnici prisotno. Kvečjemu bi lahko sklepali, da se je pobotal za Bavarsko.¹⁴⁶ Pri tem pa ne smemo po-

¹²⁹ Karolus imperator . . . de Italia perrexit in Baioariam et optimates qui fuerant fratris sui, ad se venientes in suum suscepit dominium; F. Kos, Gradivo II, št. 263; glej še K. Reindl, Herzog Arnulf und das Regnum Bavariae, Die Entstehung des deutschen Reiches, Wege der Forschung Bd. I, Darmstadt 1971, str. 231.

¹³⁰ H. Braumüller, Geschichte von Kärnten, str. 59.

¹³¹ K. Reindl, Bayern vom Zeitalter der Karolinger bis zum Ende der Welfenherrschaft (788—1180) v Handbuch der bayerischen Geschichte I, München 1967 (Hgg. M. Spindler), str. 202.

¹³² K. Reindl, n. n. m.

¹³³ MGH SS IV, str. 550, Arnoldus de S. Emmerammo Lib. I.

¹³⁴ MGH SS XVII, str. 620, Chounradi chronicon Schirene.

¹³⁵ MGH SS IV, str. 61, Folcuini gesta abbatum Lobienium.

¹³⁶ E. Klebel, Der Einbau Karantaniens . . . str. 676; isti, Die Ostgrenze des Karolingischen Reiches, Die Entstehung des deutschen Reiches, Wege der Forschung Bd. I, Darmstadt 1971, str. 17; isti, Herzogtümer und Marken bis 900, Wege der Forschung Bd. I, str. 84, op. 202.

¹³⁷ G. Moro, Zur politischen Stellung Karantaniens . . . str. 90; isti, Arnulf von Kärnten . . . str. 23.

¹³⁸ G. Tellenbach, Zur Geschichte Kaiser Arnulfs, Die Entstehung des deutschen Reiches, Wege der Forschung Bd. I, Darmstadt 1971, str. 137.

¹³⁹ H. Appelt, Arnulf von Kärnten . . . str. 27, 30.

¹⁴⁰ Glede kronologije dogodkov E. Mühlbacher, Die Regesten des Kaiserreiches unter den Karolingern 751—918, Innsbruck 1899, str. 686, 687. Karel III. je prevzel oblast na Bavarskem med 17. aprilom in začetkom maja 882, vojaški pohod proti Normanom pa je bil med 22. majem in 19. julijem 882.

¹⁴¹ Ann. Fuldenses ad a. 882, MGH SS I: Post haec praeparatis copiis ex omni suo regno, Langobardis, Alamannis, Francisque secum assumptis, ille ex occidentali parte contra Nortmannos, Baioarii ex orientali parte Reni Fulminis, usque ad Antrinacham tandem se transmiserant. Ibi divisio exercitu, Baloril cum principe eorum Arnulfo, Franci cum Heinrico . . .

¹⁴² A. Jaksch, MDC III, št. 44.

¹⁴³ F. Kos, Gradivo II, št. 269.

¹⁴⁴ F. Kos, Gradivo II, št. 269.

¹⁴⁵ M. Kos, Zgodovina Slovencev . . . 1955, str. 124.

¹⁴⁶ Glej G. Tellenbach, Zur Geschichte Kaiser Arnulfs, str. 137, ki ob sklenitvi tega miru v prisotnosti bavarskega plemstva dodaja: »Woraus man wieder erkennt, welche Stellung Arnulf im bayrischen Raum einnahm«.

zabiti, da se je del karantanskega plemstva zli z bavarskim in da so pomembne bavarske familije imele bogate posesti v Karantaniji,¹⁴⁷ tako, da moramo pod oznako bavarsko plemstvo na nek način razumeti tudi karantansko. Arnulfovo prisotnost na Bavarskem še za vlade Karla III. dokazuje tudi usoda vercellskega škofa Liutwarda, archicancellarius Karla III., ki je bil poleti leta 887 odstavljen in je šel k Arnulfu na Bavarsko.¹⁴⁸ Vse to nam dokazuje tudi sama zamenjava oblasti leta 887, saj je Arnulf zasedel prestol s pomočjo tako bavarske kot karantanske vojske.¹⁴⁹ Torej moč, na katero je lahko računal na svoji poti do krone, ni bila omejena samo na Karantanijo, ampak je imel podporo tudi na Bavarskem. Pri tem niti ni odločilno, ali je Arnulf imel tudi na Bavarskem položaj vojvode ali ne. Nenazadnje nam tesno povezanost z Bavarsko dokazuje tudi močan bavarski karakter njegovega vladanja. Bavarska prevaga; se jasno kaže v njegovih diplomah. Od 176 pristinih Arnulfovih listin jih kar 73 odpade na prejemnike iz Bavarske; od ostalih prejemnikov jih je največ — 32 — alemanskih.¹⁵⁰

Zaradi vseh teh dejstev Vilfanovega mnenja o Arnulfu, kot monarhu slovenske plemenske države note ne moremo podpreti. Če razumemo v izrazu regnum Carantanum »Machtbereich« oziroma »Herrschaftsgebiet«, ¹⁵¹ potem se prav tako ne moremo strinjati z enačbo, ki sta jo vpeljala Pirchegger in Hauptmann, da je regnum Arnulfi enako regnum Carantanum, kajti v Arnulfovemu regnumu moramo — verjetno vsaj od leta 882 — na nek način videti tudi Bavarsko in ne samo Karantanije.

Zusammenfassung

REGNUM CARANTANUM

Peter Štih

Einleitend steht eine Übersicht über die slowenische und österreichische Literatur, die sich der Frage der Bedeutung des Ausdrucks regnum Carantanum widmet. Daraus geht hervor, daß das Problem noch immer nicht gelöst ist, weil die Historiker noch nicht zu übereinstimmenden Schlüssen gekommen sind. Ein Teil der Forscher ist davon überzeugt, daß die Bezeichnung regnum im räumlich-geographischen Sinne verstanden werden müsse und daß es sich dabei, ähnlich wie bei regio, nur um das Land handle; danach bedeute für sie regnum Carantanum das Land der Karantanen. Ein anderer Teil aber sieht in diesem Ausdruck ein Zeugnis für den tatsächlichen Aufstieg Karantaniens im Rahmen der östlichen Präfektur in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts und dessen äusseren Abglanz bzw. eine andere Bezeichnung für das nahezu autonome Fürstentum im ostfränkischen Reich.

Der Ausdruck regnum Carantanum — Charentariche wird in fünf Urkunden (888, 891/93, 898, 953, 980) erwähnt, von denen wir für die ersten drei sagen dürfen, daß sie eine besondere Gränzheit darstellen. Eingedenk der Tatsache, daß sich der Ausdruck Carantania — Carantani in der zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts auf das engere Karantaniens (Kärnten und das Land am oberen Murfluß) oder auf einen

¹⁴⁷ Primerjaj M. Mitterauer, Slawischer und bayrischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit, Carinthia I 150, 1960, str. 693—726.

¹⁴⁸ F. Kos, Gradivo II, št. 278; At ille in Baioariam ad Arnulfum se contulit, et cum eo machinari studuit, qualiter imperatorem regno privaret.

¹⁴⁹ F. Kos, Gradivo II, št. 280; ... Arnulfus cum manu valida Noricorum et Sclavorum ...

¹⁵⁰ P. Kehr, Arnolf v Arnolffi diplomata, str. XI.

¹⁵¹ H. Appelt, Arnolf von Kärnten ..., str. 37.

breiteren Raum der östlichen Präfektur (Karantien, beide Pannonien, Mark an der Save) beziehen kann, wurde zunächst die Frage aufgeworfen nach dem Umfang des Raumes, den dieser Ausdruck erfaßt. Die Analyse hat unter Berücksichtigung des historischen Rahmens ergeben, daß sich der Ausdruck regnum Carantanum in den Urkunden 898, 953 und 980 allein auf das engere Karantien beziehen kann, während bei den ersten beiden Urkunden (888, 891/93) diese Frage noch ungelöst bleibt, wenn auch für diese die gleiche Bedeutung angenommen werden kann. Die zweite bedeutende Frage ist die Frage des Inhalts des Wortes regnum — richi. Bei der Analyse des Ausdrucks Ostarrichi, die nichts anderes als eine Analogiebildung zu Charentariche ist, hat sich gezeigt, daß regnum das gleiche wie regio bedeutet. Eigentlich hat sich nur die Meinung Appelts bestätigt, regnum sei als Land zu verstehen und zu übersetzen. Regnum Carantanum hätte somit eine ähnliche Bedeutung wie regio Carantana, partes Karantanie, provincia Karentana.

Seit Pirchegger und Hauptmann werden in der Geschichtsschreibung regnum Arnulfi und regnum Carantanum wie Synonyme verwendet. Wenn wir allerdings regnum als Machtbereich bzw. Herrschaftsgebiet (Appelt) verstehen, dann dürfen wir die Bezeichnung regnum Arnulfi nicht nur auf Karantien beschränkt sehen, denn Arnulf hatte bereits vor 887 die reale Macht in Bayern, mit der er rechnen und auf die er sich stützen konnte. So müssen wir unter regnum Arnulfi auf eine bestimmte Weise auch Bayern (wenigstens von 882 an) und nicht nur Karantien verstehen.

Ob 21. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Celju je Kulturna skupnost občine Celje v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije in z Zgodovinskim društvom v Celju izdala knjigo

Nada Klaić

ZADNJI KNEZI CELJSKI V DEŽELAH SV. KRONE

Knjiga je izšla kot posebna izdaja Celjskega zbornika. Avtorica — ugledna hrvaška zgodovinarica in profesorica zagrebškega vseučilišča je na podlagi novih ali doslej malo koriščenih arhivskih virov podala novo in popolnejšo podobo delovanja Celjskih, posebej še v ogrskih deželah.

Člani zgodovinskih in muzejskih društev lahko knjigo po znižani ceni prejmejo na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije.